

Venezor Spola
1914

BELLÁK GÁBOR

175 ÉVE SZÜLETETT BENCZÚR GYULA

Nehéz megmondani, hogy a bizonyos években született emberek miért is alkotnak korszakformáló nemzedéket, s hogy vajon mihez képest tekinthetünk másokat az úgynevezett „elfelejtett” nemzedékek tagjainak. A magyar festészet történetében világosan kitapintható, hogy a kiegyezés idején pályájuk kezdetén lévő művészek legjobbjai valóban egy korszakos generációt formáltak. Úttörői voltak a még fiatalabb moderneknek s beteljesítői a klasszikus akadémiai tradíciónak. Szinyei Merse Pál, Munkácsy Mihály, Paál László, Mészöly Géza, Benczúr Gyula mind az 1840-es évek közepén látták meg a napvilágot. 1848 forradalmi lelkesültségét legföljebb már csak apáik közvetítésével élhették át, az 1867 utáni nagy feladatok viszont már őket találták meg elsőként. Ők, a „kőszívű ember unokái”, egy józanabb, békésebb, minden korábbinál nagyobb lehetőségeket ígérő korszaknak voltak alapító nemzedéke.

BENCZÚR GYULA: DÍSZMAGYAROS ÖNARCKÉP, 1914

olaj, vászon, 103x74,5 cm

Magyar Nemzeti Galéria

Benczúr legrepresentatívabb önarcképe abból az alkalomból készült, hogy a Magyar Képzőművészeti Társulat emlékünnepélnyel emlékezett meg a művész hetvenedik születésnapjáról és művészi munkásságának ötvenedik (1864-ben fejezte be akadémiai tanulmányait) évfordulójáról. A képen abban a díszmagyarban látjuk, amelyet 1906-ban csináltatott magának főrendiházi taggá választása alkalmából. A mű nem tipikus művészönarckép, hiszen a művészi hivatásra szinte semmi nem utal a képen, csupán egy alig kivehető kítüntetés, a Pro Litteris et Artibus aranyérme a művész nyakában.

A Benczúrok régi felső-magyarországi famíliája Liptó, Árva, Nyitra, Sáros és Abauj megyei ősökkel. A család első ismert tagja Benczúr Tóbiás, aki 1611-ben Zsófia nevű feleségével, valamint Anna, Izsák, Márton és János nevű gyermekeivel nyert nemességet II. Mátyás királytól. A nemesítésről szóló okmányt a nyitrai püspökségen állították ki. Ezt követően mintegy száz évig nincs adatunk a családról. A kézsmárki evangélikus líceum tanárától, a jaszenovai születésű Benczúr Józseftől (1728–1784) kezdve azonban már végigrajzolható az a sokágú családfa, amelynek a 19. század közepébe nyúló ágain Benczúr Gyula és legközelebbi rokonai foglalják el helyüket. Köztük számos tudós, tanár, lelkész, de még katona is; mind olyan emberek, akik lelkesen és becsülettel végezték munkájukat. Talán nem véletlen, hogy épp attól a jaszenovai Benczúr Józseftől indul a család újabb kori története, aki örömeiben halt meg, midőn megkapta II. József császártól a bécsi udvari könyvtárosi posztra szóló felkérését. Élet és halál ennél harmonikusabban nem fonódhatnak össze egyetlen ember sorsában sem, s ez a harmónia sugárzott át a későbbi utódokra is, akik, bár volt részük bőven szomorúságban és tragédiákban is,

alapvető derűjüket soha nem veszíték el. Az ő fia, szintén Benczúr József (1759–1846) a 34. kassai gyalogezrednek volt parancsnoka, s vele kezdődik a kassai Benczúrok története.

KASSAI POLGÁROK

A szélesebb rokonság Nógrádtól Szabolcs megyéig terjedt, így keveredett egy időben Benczúr Vilmos gyógyszerész, a művész apja Nyíregyházára, ahol először a legidősebb fiúgyermek, Géza (1843–1908), majd 1844. január 28-án Benczúr Gyula is (1844–1920) megszületett. 1846-tól már újra Kassán a család, s itt születik meg a további öt Benczúr testvér. Az evangélikusok elemi iskolája, illetve a premontreiek gimnáziuma után Benczúr a reáliskola növendéke lett, de 1860-tól már Klimkovics Ferenc művészeti magániskolájába járt. 1861 húsvétján nyert felvételt a müncheni királyi képzőművészeti akadémiára, ahol 1864-ig tanult.

Ami Benczúr családi hátterét illeti, jellemző, hogy ez a magyarul és németül is iskolázott polgárság az önkényuralom éveiben milyen lelkesen és látványosan vállalta föl magyarságát. „*Hazának rendületlenül légy híve, óh magyar!*” – álltak a Szózat sorai a magyar címerrel

ékes, fejléces papíron, s Géza, az eperjesi joghallgató és Benczúr Vilmos, a sokféle tájékozódó apa is ilyen papíron fogalmazta meg leveleit ízes és választékos magyar nyelven a távoli Bajorországban tanuló művészpallántának, aki 1864–65-ben Szinyeivel közösen bérelt műtermet Münchenben, majd 1865 és 1869 között a müncheni királyi akadémia igazgatójának s a korszak egyik legjelentősebb történeti festőjének, Carl von Pilotynak volt növendéke.

Benczúr pályája kezdetétől kiváló portréfestő volt. Korai portréin (kb. 1864–1883 között) szinte kizárólag kassai személyek, rokonok képmását örökítette meg. A Benczúr família előkelő helyet töltött be a vidék életében. A rokonok között találunk kereskedőt, papot, katonát, tudós professzort s politikust is. Benczúr József, a művész apjának testvére az eperjesi evangélikus líceum professzora volt. Bátyja, Benczúr Géza jogot végzett, majd Kassa város főügyésze lett. Benczúr sógora, Loósz József a századfordulón a város alpolgármestere volt, míg a másik sógor, Éder Ödön a polgármesteri teendőket látta el.

A 19. század kevésbé globális miliójében azonban éppen ezek a családi és rokoni kötelékek tartották egyben a közösségeket a családi élet mikrokozmo-

Benczúr felesége és négy gyermekének anyja, Karolina Max 1890-ben meghalt. 1892-ben a művész a gyermekek magyar nyelvű tanítónőjét, Ürmössy Boldizsár Piroskát vette feleségül. A képen Benczúr és Piroska látható a négy gyermek társaságában.

szától kezdve egészen egy város, egy vármegye vagy akár az egész ország sokkal szervezettebb szintjeiig. Ennek a patriarkális politizálásnak volt legmarkánsabb alakja Tisza Kálmán, a generális, vagy inkább „a pásztor, ki szemöldjei mozgásával igazgatta az ő nyáját” (Mikszáth Kálmán: *A klub*), vagyis az egész kormányt és a kormányzó pártot tizenöt esztendőn keresztül.

Ami a magánéletét illeti, Benczúr 1872 szeptemberében kérte meg művész barátja, Gabriel Max húgának a kezét. Az egyedül élő Karolinát Benczúr az esküvőjük előtt jó fél évvel Kassára költöztette, a szülői házba, ahol nem mellesleg három húga is lakott. A nagyvárosi Karolina számára vonzó lehetőségként villantotta föl, hogy a házban két zongora is van, húgai tökéletesen beszélnek németül, de az angol és

francia nyelvű társalgásban is otthon vannak. 1873-ban kötött házasságukból négy gyermek született.

MÜNCHENI ÉVEK

Benczúr az 1870-es években a bajor király, II. Lajos számára dolgozott, 1876-tól pedig a müncheni akadémia tanára lett. Első műve, amellyel a magyar műkritika figyelmét is magára vonta, a *Hunyadi László búcsúja* 1866-ban. A kiegyezés utáni kultúrpolitika jelentős eseménye volt az 1869 nyarán történeti képekre kiírt állami festmény pályázat.

Az Eötvös József vezette kultusz-tárca nemcsak a történeti festészet támogatását óhajtotta ezzel elérni, hanem egy újfajta állami reprezentáció megteremtésére is törekedett. A korábbi évek tragikus hangvételű, sokszor Habsburg-ellenes érzéseket keltő magyar történeti festésze helyett egy olyan reprezentatív művészetet kívánt támogatni, amely végre a magyar történelem békés, alkotó korszakaiból veszi a témáit, s ehhez a pályázati kiírásban olyan javasolt témák szerepeltek, mint pl. Bethlen Gábor tudósai körében, Habsburg Rudolf és Kun László

szövetségre lépése, Nagy Lajos és visegrádi udvara vagy éppen Szent István megkeresztelése.

A pályázatot Benczúr Gyula nyerte meg az 1870-ben festett, *Vajk megkeresztelése* című képével. Bár a kritika elismerte a kép kvalitásait, felhívta a figyelmet arra, hogy a monumentális forma a kompozíció szétesését eredményezheti. Benczúr teljesen átdolgozta az eredeti vázlatot, s az 1875-re elkészült *Vajk megkeresztelése* a korszak legnagyobb hatású történeti képévé vált. Ekkor már egyértelmű volt, hogy a kiegyezéssel kezdődő új korszaknak Benczúr lesz az egyik legnagyobb festője.

PROFESSZOR, AZ ARISZTOKRÁCIA FESTŐJE

1880 nyarán Jókai Mór a képviselőház elé terjesztette a magyar írók és művészek kérvényét egy művészeti akadé-

Benczúr Gyula a *Millenniumi hódolat* című képe előtt, 1908. A festmény 1945-ben elpusztult.

ÖNARCKÉP, 1861

Olaj, fa, 42x34 cm
Magyar Nemzeti Galéria

Benczúr első önarcképfestménye. A 17 éves Benczúr Gyula önarcképén nemcsak a kimagasló festői tudás és karakterábrázoló erő mutatkozik meg, hanem egy bizonyos elszántság is. Ennek az ifjúnak az arcképén az látszik, hogy már mennyire tudatában van hivatásának és elhivatottságának.

mia megalapítása tárgyában. A későbbi viták során Ipolyi Arnold vetette föl, hogy ennek az akadémiának az élére Benczúrt kéne hazahívni Münchenből. Ha nem is egy igazi akadémia, hanem csupán egy magasabb művészi képzést szolgáló Mesteriskola megalapítása tárgyában Benczúr 1882 elején látogatta meg Trefort Ágoston kultuszminisztert. A sajtóban ekkoriban már mindenféle hírek keringtek Benczúr hazahívásával kapcsolatban, de az ő megkérdése nélkül, s Benczúr bátran sóvá is tette mindezt a miniszternek: „Be kell vallanom Kegyelmes Uram, hogy az intézet szellemi, sőt egyéb, lényegesebb ügyeit, de főként minden saját személyemet illető kérdésben óhajtánám, hogy szerény személyemet első-sorban méltóztassék a meghallgatás szerencséjében részesíteni. [...] állásomnak természetében fekszik, hogy mentől inkább helyt akarok állani, hivatalnok annál kevésbé lehetek.” Benczúr kiváló tárgyalófélnak bizonyult, mert mind anyagi ügyekben, mind az évi négy hónap szabadság kérdésében el tudta fogadtatni igényeit a miniszterrel, s így 1883. januárjában Ferenc József kinevezte őt a Mesteriskola igazgatójává.

HUNYADI LÁSZLÓ BÚCSÚJA, 1866

Olaj, vászon, 147x121 cm
Magyar Nemzeti Galéria

Benczúrnak már ezen az első történeti kompozícióján is tetten érhető egyfelől a történelem személyes felfogása, a nagy, elvont eszmény helyett az egyéni hős karakterének kidomborítása, másrészt pedig a jelmezekben, kellékekben megnyilvánuló történeti hűség követelménye. A vérpadra induló Hunyadi László a magyar történelem egyik tragikus hőse, akinek alakját a 19. század elejétől kezdve irodalmi és zeneművek is megelevenítették. A magyar történeti festészet egyik legmegrázóbb kompozíciója is róla szól: Madarász Viktor *Hunyadi László siratása* című, hatalmas képe a párizsi salonbeli sikerének köszönhetően nemzetközileg is ismert alkotás lett.

Hunyadi László figurája a számos szépirodalmi feldolgozáson kívül elsősorban Madarász képe és Erkel Ferenc operája révén az 1850–60-as évek egyik tragikus nemzeti ikonjává vált. A Hunyadiak korának, a 15. századnak a történettudományi „felfedezése” is ugyanerre az időre tehető. Gróf Teleki József, a Hunyadiak koráról szóló többkötetes történeti monográfia szerzője 1852-ben így írta le 1457. március 16. eseményeit: „*Estve felé a friss palota elejébe [...] vitetett a 24 évet még nem töltött deli termetű ifjú. Egy fekete zászló, mint siralmas esetének előjele, loboga előtte; hosszú, szőke hajának tömött fürtjei szabadon bocsátva terülének el széles vállain, deli testét aranyos gazdag ruha fedé.*”

Minden okunk megvan feltételezni, hogy Benczúr ismerte Teleki monográfiáját. Képe szinte illusztrálja a történész munkáját. A figurák erős gesztikulációja, a változatos karakterek, a színes kosztümök színpadias hatást keltenek, erősen emlékeztetve Benczúr müncheni mestere, Piloty kompozícióira. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy Benczúr ifjú és ismeretlen festőként mindjárt olyan témát dolgozott fel, amelyhez hozzáfogni nagy kortársa, Madarász Viktor akkora már szinte klasszikussá érett s a Nemzeti Múzeumban őrzött kompozíciója után valódi kihívást jelenthetett.

Madarász Hunyadi Lászlója tragikus hangvételű, drámai mű, amelyben a halott siratása, az anya és a menyasszony jelenléte történetileg nem azonosítható mozzanatok, az esemény irodalmi feldolgozásaiban azonban mégis hangsúlyos szerepet játszottak. Benczúr teljesen új Hunyadi-értelmezést teremtett azáltal, hogy nem a romantikusabb hősfelfogást alakította tovább, hanem a realistát, a történelmileg hiteleset. S ennek az életszerűbb felfogásnak az eredménye azt is, hogy a hőst nem holtában, hanem még élő személyként mutatta be.

Benczúr és családja tehát hazaköltözött Budapestre, s a művész ettől kezdve egyre inkább a portréfestészet felé fordult. Megrendelői között ott találjuk a királyt, Andrássy Gyulát, Tisza Kálmánt, Trefort Ágostont, a királyi család tagjait, minisztereket, arisztokratákat s természetesen a polgárság legvagyosabb képviselőit is. Feltűnő, hogy Benczúr érett arcképfestői korszakának modelljei jórészt olyan személyiségek, akiknek családja, nevelése, személyes karrierje Kassához, illetve Felső-Magyarországhoz kötődik, valamint akiknek birtokai voltak Kassa vonzáskörzetében.

Kassa nemcsak egy nagy város volt a Tiszántúl és Felső-Magyarország határán, de katonai, pénzügyi, politikai, oktatási központja is a régiónak. A közelben feküdtek az Andrássyak birtokai, s talán ez is magyarázza, hogy Benczúr megrendelői között oly sok az Andrássy családtag. A másik család, amelynek tagjairól Benczúr több portrét is festett, a Károlyi volt, s azon belül

is többnyire az Akadémia-alapító gróf Károlyi György leszármazottai. Legszébb női portréit is Károlyi családtagokról festette. 1892-ben Almásyné Károlyi Gabrielláról, 1898-ban pedig Károlyi László feleségéről, akinek édesapja, Károlyi Ede Felső-Magyarország közművelődésében, gazdasági életében, pénzügyeiben játszott komoly szerepet.

Gróf Károlyi Istvánnal Benczúr közeli jó viszonyban állhatott, egyik feljegyzésében mint Károlyi Pistáról emlékezik meg róla. Benczúr – bármennyire is országos, sőt nemzetközi hírű művész lett – személyes és munkakapcsolatait tehát ugyanúgy a helyi, az ő esetében Kassához kötődő ismeretségek motiválták, mint az arcképfestésben hasonlóképpen elfoglalt idősebb kortársa, Barabás Miklós kapcsolatrendszerét. Barabás arcképei között épp ezért sok az erdélyi nagyság, Benczúr modelljei között viszont egyáltalán nem találkoznak erdélyi személyiségekkel, sem birtokosokkal, sem tudósokkal.

Benedict C. ...

VAJK MEGKERESZTELÉSE, 1870

Olaj, vászon, 89x114 cm
Magyar Nemzeti Galéria

Az 1870 körül kezdődő korszak történeti festészetében mérföldkövet jelentett az Eötvös József kultuszminiszter által 1869-ben kiírt állami történeti festmény pályázat, melynek célja az új politikai helyzetnek megfelelő reprezentatív festészet életre hívása volt. Benczúr a *Vajk megkeresztelése* 1870-es vázlatával nyert s kapott megbízást a téma nagyméretű kidolgozására.

A Vajk-téma vázlata a színpadias beállításokat kedvelő, könnyed festőiségű Piloty-iskola jegyeit viseli magán. A jelenet inkább zsánerszerű, vagyis egy koncentrált és ünnepélyes koncepció helyett két különböző történetet látunk, melyben az egyik következménye a másiknak. A kép bal oldalán zajló kereszteselési aktus ellenpontjaként az értetlenül és megdöbbenően álló, elutasító és ellenséges gesztusoktól sem mentes pogány magyarok csoportjával Benczúr szinte a történeti esemény értelmezésére tesz kísérletet. Feszültség és ellentét csupán a tematikából adódik, miközben a szemben álló csoportok széttartó tömegei és az árnyékot vető baldachin alatt ülő Sarolta és Géza fejedelem középpontba helyezése a kompozíció szétesését eredményezik.

A vázlat eme fogyatékoságát már a korabeli kritika is észrevette és figyelmeztetett: nagy méretben ezek a bizonytalanságok még jobban veszélyeztetik a kompozíció egységét. Benczúr az elkövetkező években olyannyira átdolgozta a kompozíciót, hogy abban már semmi sem emlékeztetett a vázlatra.

A Mesteriskolában 1883 és 1920 között Benczúrnak mintegy hetven növendéke volt. Ezek között éppúgy találunk epigonokat, mint például a korszak olyan nagynevű mestereit, mint Balló Ede, Margitay Tihamér vagy az orientalista Tornai Gyula. De a későbbi modern művészek közül innen indult Koszta József, Kernstok Károly vagy Fényes Adolf is. Kortársai és növendékei is úgy emlékeztek meg róla, mint kiváló tanárról, aki nem nyomta el tanítványai egyéniségét, s aki ösztöndíjakkal, megrendelésekkel is segítette őket.

BENCZÚR, AZ ÚJ MŰVÉSZTÍPUS

Lyka Károly, a 20. század elejének fontos műkritikusa és művészettörténese pontosan érzékelte, hogy Benczúr

1883-as hazaköltözése után vált a művészet igazán közüggé. Benczúr, aki idősebb kortársaival (Székely Bertalan, Lotz Károly, Than Mór) ellentétben barátságos és szívélyes személyiség volt, s akinek műterme minden szerdán nyitva állt az érdeklődők előtt, szinte egyből a közösségi figyelem középpontjába került. Az általa lefestett befolyásos férfiak és elegáns asszonyok képei a kiállítások fő helyein szerepeltek, a műtermében készülő képekről rendre beszámoltak az újságok, a király, valahányszor Budapesten járt, mindig meglátogatta Benczúr műtermét, és a festő példás magánélete is ismert volt mindenki előtt.

Hazai és nemzetközi kiállításokon sorra nyerte a díjakat, érmeket, kitüntetések, és első hazai festőművészként 1906-ban a főrendiház tagjává választották. Jó barátja, Mikszáth Kálmán így kommentálta ezt a fontos eseményt: „Az első festő, aki a főrendiházba kerül, ebben az országban, ahol Rafael se juthatna többhöz a rendfokozatok atmoszférájában, mint egy harmadosztályú vaskoronarendhez. A mi a személyt illeti (bár a személy mindegy ebben az esetben, mert az egész festőművészet kitüntetéséről van szó), úgy is helyes volt a választás. Élő festőink közül Benczúr körülbelül a legelső, mert többoldalú. Csendes, szerény ember, nem nagyon bohém, ki a méltóságos főrendek közt nem akar majd vizet zavarni, nem szállott a fejébe az az előnye a többi főrendekkel szemben, hogy a király többször volt már őnála, mint ő a királynál.”

Benczúr ebből az alkalomból díszmagyart csináltatott magának, s legismertebb önarcképén is ebben az öltözetben festette meg magát 1914-ben. Ha nem tudnánk, hogy kit is látunk a képen, ez a kardjára támaszkodó, díszmagyaros nemesember akár egy főispán is lehetne. Benczúr számára fontos volt ez a fajta társadalmi előmenetel, büszke volt elért eredményeire, s nagyon jellemző, hogy *Családi jegyzetek* című díszes, kézzel írt könyvében is egymás mellett, egymásba folyva szerepelnek a magánélet és a közélet legfontosabb eseményei: „1879-ben március hó 31-én született fiam, Gyula Münchenben. 1879-ben tüntetett ki I. Ferenc József őfelsége a »Ferenc József rend« lovagkeresztjével.” A szerzett és az örökölt értékek egyforma súlylatba ebben a komplex személyiségben, aki köznemesnek született, polgárként élt, fejedelmeként (igaz, művészfejedelmeként)

(Folytatás a 146. oldalon)

VAJK MEGKERESZTELÉSE, 1875

Olaj, vászon, 360x245 cm

Magyar Nemzeti Galéria

Az állami történetifestmény-pályázat egyik megfestésre javasolt témája volt a Vajk megkeresztelése. Az államalapító Szent István királynak, pogány nevén Vajknak a megkeresztelkedése sorsdöntő lépés volt Magyarország történelmében. Ezzel az aktussal vált Magyarország a keresztény Európa részévé. Szent István történeti ikonográfiájában a 19. század elején jelent meg a keresztelés ábrázolása. A kereszttségben való szimbolikus újjászületés a keresztény állam születésének festészetileg is jól megjeleníthető előképe.

Sőt, Szent István alakjában bizonyos fokig az 1867-es kiegyezés is szimbolizálható volt. 1867-ben is egy új, alkotmányos állam született a több évszázados nemzeti küzdelmek, forradalmak és szabadságharcok után. Benczúr az 1875-re befejezett nagy Vajk-kompozícióban ennek az újjászületésnek az apoteózisát alkotta meg. Új hőssel, a keresztésget önként vállaló Istvánnal, akiben az előző korszak lázadó mártír hősei helyett a realpolitika józanságát testesítette meg.

Benczúr a Vajk-képhez is komoly történeti tanulmányokat folytatott. Ismerjük középkori tárgyakról készült vázlatait, tudjuk, hogy a velencei San Marco enteriőrjét hiteles 10. századi „eredetisége” miatt választotta a jelenet helyszínéül, s tudjuk, hogy a téma festészeti feldolgozásait is ismerte. A vázlat zsánerszerű, pogány és keresztény ellentéteket is felvillantó koncepciója után a kész mű ünnepélyes, oltárképszerű formája miatt a képet a kortársak egyenesen „a nemzeti történelem oltárképeként” emlegették.

**BUDAVÁR VISSZAVÉTELE
(SEMATIKUS RAJZ A KÉPEN
ÁBRÁZOLT SZEMÉLYEKRŐL),
1896 KÖRÜL**

Tus, toll, 421x797 mm
Magyar Nemzeti Galéria

**BUDAVÁR VISSZAVÉTELE
1686-BAN, 1896**

Olaj, vászon, 705x356 cm
Magyar Nemzeti Galéria

„1886-ban ünnepelte a főváros és a magyar Történelmi Társulat Buda visszafoglalásának kétszázados évfordulóját. Fényes nemzetközi ünnep volt ez, melyet Ő Felsége a magyar király is megtisztelt

jelenlétével. Az előkészületek megtétele közben merült fel a gondolat, hogy a visszafoglalás valamelyik mozzanatát egy nagyszabású történeti képpel kellene megörökíteni. Az eszme általános tetszéssel találkozott, a törvényhatóság elfogadta azt, s magát az elkészítendő képet a már tervbe vett új városháza dísztermének ékesítésére szánta. Az elkészült képet pedig a millenniumi kiállításon mutatta be a nagy közönségnek” – így kezdődik Szilágyi Sándor Benczúr Gyula képéről írott kis könyvecskéje, amelyben a jelenet történeti hátterét és az ábrázolt szereplők ostromban játszott szerepét

világítja meg a történész egy olyan sematikus, a szereplőket számokkal jelző illusztráció segítségével, amelyet maga Benczúr rajzolt a kiadványhoz, hogy megkönnyítse az eligazodást a sokszereplős képen.

A kép a magyar történeti festészet egyik legismertebb műve, az elmúlt száz év majd minden magyar művészettörténeti könyvében reprodukálták, számos kiadványnak címlapképeül is szolgált. A téma megfestésének ötletét Thaly Kálmán vetette fel még 1883-ban, és a Magyar Történeti Társulat erre vonatkozó beadványát a fővárosi tanács még abban az évben el is fogadta. A kép az 1886-os évfordulóra nem készült el, s Benczúrral

1893-ban új szerződést kötöttek. A kész művet a főváros 1896 áprilisában vette át a művésztől.

Az ostrom évfordulója kapcsán 1886-ban nagyszabású történeti kiállítást rendezett a Magyar Nemzeti Múzeum. A török kor tárgyait, portréit, fegyvereit, viseletét bemutató kiállítást tartalmazó katalógus kísérte. A katalógus képei alapján megállapítható, hogy Benczúr majd minden kelléket, ruhadarabot, fegyvert, zászlót, szerszámot ennek a kiállításnak a tárgyairól mintázott. Amit Benczúr képen látunk, az nagy valószínűséggel nem más, mint az 1886-os történeti kiállítás élményének és látványának összegzése; emlékműve a történeti esemény-

nek, de emlékműve az utókor történeti emlékezetének is.

A mű a magyar történeti festészet utolsó nagy összefoglalása. Még benne van a romantikus korszak pátosza, a nemzeti múlt iránti csodálata, a történeti hitelesség iránti igény, de a kompozíció esemény nélküli, hősnélküli, már a történeti festészet válságának a jele. Nem a csatát jelenítette meg Benczúr, jól érzekelve, hogy a korszak már nem kedvez az afféle régimódi hősiességnek. A szereplők a győztes sereg vezérei és vitézei, ellenfelek nélkül. Parádés díszszemléjük a romok és a legyőzöttek felett a milleniumi korszak magabiztos optimizmusáról beszél.

II. RÁKÓCZI FERENC ELFOGATÁSA NAGYSÁROS VÁRÁBAN, 1869

Olaj, vászon, 44,5x58 cm
Magyar Nemzeti Galéria

Bár Rákóczi és a kuruc idők hagyománya folyamatosan jelen volt a magyar köztudatban, s noha a kor legnagyobb költői, mint Kölcsey, Vörösmarty, Arany és Petőfi, is megírták a maguk Rákóczi-verseit, az árnyaltabb és plasztikusabb Rákóczi-kép kialakulásában Rákóczi emlékiratainak 1861-es kiadása (Ráth Károly), Thaly Kálmánnak az 1860-as évek elején kezdődő forráskiadványai és tudományos publikációi, illetve Jósika Miklós bárónak a szintén 1861-ben kiadott Rákóczi-regénye játszották a főszerepet. Ezek nyomán jelent meg az 1860-as években a képzőművészetben is Rákóczi Ferenc alakja. Benczúr Gyula Rákóczi-képe is ennek a 19. századi Rákóczi-renaisszánsznak egyik első reprezentatív darabja. A mű annak a nagy festménynek a vázlata, amelyet még 1869-ben Károly román fejedelem vásárolt meg, s amely ma is Bukarestben látható.

A Rákóczi-kép a magyar történeti zsáner egyik jelentős darabja. A 19. század közepétől Európa-szerte egyre divatosabbá váló történeti zsánerfestészet lényege, hogy a nagy történeti hőst rendszerint magánemberként s nem a nagy tettet végrehajtó hősként mutatja be. Benczúrt az 1869 körüli években intenzíven foglalkoztatta Rákóczi alakja. Ezt motiválhatta az 1860-as évektől egyre érdekesebb eredményeket felmutató Rákóczi-kutatás, de esetleg Benczúr családi kötődése is Kassához, amely a 17-18. századi szabadságharcok kurucainak s a későbbi Rákóczi-kultusznak is egyik központja lett.

A kép 1701. május 29-ének éjjelét ábrázolja, amikor Rákóczit császári parancsra elfogják nagysárosi várában. A jelenetet rendkívül színesen írja le Jósika Miklós 1861-es Rákóczi-regényében: az elfogatás éjjelén „nehéz zivatar ömlött a sárosi vár agg rovátkáira. Nem volt éj alkalmasb a dugárus, rabló vagy orgyilkos terveinek végrehajtására, mint ez.” A színpadias fényhatások, a pódiumszerűen kialakított tér még a Piloty-iskola hatását éreztetik. A kép minden heroikus pátozt nélkülöző, zsánerszerű karaktere viszont, amelyet a helyszín – a korábbi történeti festészetben megszokott sok csatatér, vérpád, börtön után végre egy hálószoba! – kiválasztása is aláhúz, egy könnyedebb, kevésbé tragikus történelemkép irányába mutat.

RUDOLF TRÓNÖRÖKÖS HUSZÁR ALTÁBORNAGYI EGYENRUHÁBAN, 1891

Olaj, vászon, 261x155 cm

Magyar Nemzeti Múzeum,

Örökletét a Magyar Tudományos Akadémián

Benczúr számos portrén örökítette meg a királyi család tagjait, Ferenc József szívesen ült modellt a művésznek, s ha Budapesten járt, mindig meglátogatta Benczúrt a műtermében. Rudolf trónörököséről Benczúr három portrét készített. Kettőt még Rudolf életében, 1888-ban (ezek holléte ismeretlen, feltehető, hogy elpusztultak), ezt az életnagyságú, remek portrét azonban már a főherceg halála után. A képet a Magyar Tudományos Akadémia rendelte meg Benczúrtól, s a mű jelenleg is az Akadémia gyűjteményében látható.

halt meg, s 1913-ban így írta alá az MTA elnökének címzett levelét: „Benczúr Gyula képműve, a főrendiház tagja”.

BENCZÚR ÉS A TÖRTÉNELEM

Benczúr történeti festészete új fejezetet jelent a műfaj hazai történetében. A romantika korának heroikus, tragikus és erősen eszmei irányultságú történeti festészetével szemben Benczúr az úgynevezett realista történeti festészet művelője. A kellő technikai és művészettörténeti ismeretek mellett Benczúr megfelelő történészi felkészültséggel is rendelkezik. A tudós festő, pontosabban a történészi tudású festő típusa. Valami olyasmi, mint Menzel Berlinben, Meissonier Párizsban vagy Piloty Münchenben.

Ismerjük a könyvtáráról fennmaradt jegyzéket, s ebből kiderül, hogy az általa feldolgozott történeti témáknak teljes szakirodalmát birtokolta, nem beszélve a művészettörténeti kiadványokról és sorozatokról. Tehetsége mellett ezért lehetett képes arra, hogy a kor igényeinek megfelelően realista történeti festészetet műveljen, olyan művészetet, amelyben nem egy elvont eszme megjelenítése a cél, hanem a történeti-művészettörténeti rekonstrukció révén átélhető, szinte a szemtanú hitelességének igényével megrajzolt történelmi pillanatfelvétel, egy élményszerű kép alkotása a történeti eseményről.

Az 1870-es években a francia rokokó világa érdekelte. Több nagy képet is festett XV. és XVI. Lajos életéből, s e képek jól illeszkednek a korszak neorokokó festészeti világába. 1869-ben Rákóczi-ról festett képet, majd a Vajk-kompozíciók után, az 1880-as évektől kezdett el foglalkozni a Budavár visszavételét ábrázoló tanulmányokkal. Az 1896-ban befejezett nagy kép bizonyos értelemben már a klasszikus magyar történeti festészet végpontjának tekinthető. Utolsó történeti munkái a Budavári Palota Hunyadi-terméhez készültek, már az első világháború éveiben.

BENCZÚR ÉS A MODERN MŰKRITIKA

Benczúr fontos művész volt, aki azonban soha nem élt vissza a befolyásával. Ennek ellenére sokan támadták, különösen a modern műkritika képviselői.

Hock János 1898-ban írt, *Művészi reform* című pamfletje kifejezetten Benczúr-ellenes munka, melynek legdurvább állítása az volt, hogy a mesteriskolai „művészklubb” hatalma alatt a magyar festészetet monopolizáló „rémuralom” kezdődött el.

Már az 1890-es évektől megfogalmazódtak olyan gondolatok, hogy Benczúr akadémikus festészete lényegében idegen szellemiséget képvisel a magyar művészetben. A *Nyugat* kritikus, Feleky Géza 1910-ben képes volt olyat leírni, hogy „Benczúr képei rossz képek”. Mindezt annak kapcsán, hogy Malonyay Dezső, aki korábban Szinyeiről könyvet írt, most Benczúrról is írt egyet. Feleky, a modern műkritikus úgy vélte, hogy az a szerző, aki mindkét mesterről képes jól írni, az vagy rosszhiszemű, vagy nem érti a szakmáját. Higgadtan javasolta tehát olvasóinak, hogy Malonyaynak „érdemes volna leütni a fejét”.

Malonyay pontosan vette észre a jövő útját, legalábbis ami az ízlésbeli dolgokat illeti: „a munkászubbonyé a ma és még biztosabban – bármily legyen is ez az ígéret – a munkászubbonyé a holnap.” Ennek megfelelően rezignáltan állapította meg, hogy „amióta öreg Lotz Károlyt eltemettük, Benczúr a mindjobban irtott erdőségben [...] az utolsó bölény”. Felekyvel ellentétben Malonyaynak, akárcsak Benczúrnak, volt humora. Ironikusan fejezte ki reményét, hogy tán nem Benczúr az utolsó festő, aki még tud hermelines palástot festeni...

Az 1950-es évektől kezdődően publikált tanulmányokban, kézikönyvekben Benczúr testesítette meg a régi világ művészetét. A róla írt jellemzések szerint volt ő az udvarnak behódoló, magyarellenes, agresszív, megalkuvó meg minden hasonló. Sokan a művészeti élet befolyásos és ma is elismert képviselői közül elviselhetetlennek tartották festészetét, önarcképein egy elállatiasult alakot láttak, sőt még a 2001-es, Ernst Múzeumban rendezett kiállítása kapcsán is akadt műkritikus, aki mindebben a „reakció” visszalopkodását vélte látni.

Úgy látszik, kevesen olvasták Rózsa Miklósnak, a modern magyar művészet egyik fáradhatatlan harcosának és szervezőjének sorait, aki már 1914-ben szokatlan bátorsággal védte meg Benczúrt: „Példát mutatott egy egész nemzeteknek: miként kell kinek-kinek a maga művészi eszményeihez töretlenül ragaszkodnia, ha igazán nagyot akar. Ezt az elvet éppen a modern művészet

tűzte zászlajára, s így a modern művészet is bizvást meghajthatja lobogóját a mester előtt. [...] Most már meg is hajtjuk, de akkor elkeseredetten támadtuk valamennyien. Sohasem fogom elfelejteni azt a maró, cinikus hangot, mellyel róla írni akkor divatban volt.”

Benczúr Gyula halála után a kiváló és éles szemű kritikus, Elek Artúr

mindmáig helytálló véleményben összegezte a művészt ért méltatlan támadások tanulságait: „Benczúrt, mint a hivatalos körök ünnepezték, sok támadás érte. Sok heves és igaztalan támadás, melyeknek hatása nem múlt el, hanem nemzedékről nemzedékre tovább élt és elhomályosította az utóbb következettek ítéletét is.”

GRÓF TISZA ISTVÁN, 1915

Olaj, vászon, 140x95 cm

Magyar Nemzeti Múzeum

Benczúr 1883-as hazaköltözése után az egyik első nagy arcképét Tisza Kálmánról festette. Később megörökítette Tisza Lajost, majd Tisza Istvánt is. Ez az arcképe Tisza István miniszterelnökről Benczúr portréművészetének egyik legnagyobb alkotása. Bár a modell nem néz ránk, mégis szinte bőrünkön érezzük a szemüvegén átvillanó tekintetét. „Tisza szemének divinatorius tüze csodálatosan megmaradt még félvakságának idején is és majd lebűvölve, majd gyűjtva lobogott keresztül vastag szemüvegén” – írta Tiszáról Beöthy Zsolt 1919-ben.

